DOI: 10.7816/idil-01-04-09

KLASİK VE MODERN TÜRK ŞİİRİNDE ANNE VE ÇOCUK İMGESİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan AKTAŞ[1]

ÖZET

Aile, Türk kültür tarihinde ve sosyal hayatında önemli bir rol oynar. Ailenin merkezinde daima çocuk vardır. Çocuklar, toplumsal hayatta geleceğin garantisi olarak görülürler. Bu bağlamda her aile çocuklarını belli ilkelere göre yetiştirmek ve topluma kazandırmak ister.

Eğitim, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin topluma yaptığı çok önemli katkılar vardır. Bunun yanında şiir de çocukları psikolojik ve ahlakî olarak hayata hazırlayarak oldukça önemli bir fonksiyonu yerine getirir. Şairler, bu nedenle şiirlerinde çocuklara yer vermekte çok hassastırlar. Şairler, divan şiirinden günümüz modern şiirine, çocuklara bazı alegorik özellikler yüklemişlerdir. Onlar, çocuklarla ilgili ilginç hayaller ürettiler. Divan şiirindeki çocuk teması, modernleşme çerçevesinde değişim ve dönüşüme uğramış olmasına rağmen çok ilginç imgelerle günümüz şiir dünyasında da devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Şiir, Modern Şiir, Türk Şiiri, Çocuk

[1] Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yortsavulhaktas@hotmail.com

CHILD THEME IN CLASSICAL AND MODERN TURKISH POETRY

ABSTRACT

Family plays a significant role in history of Turkish culture and social life. And child is always in the focal point of family. Children are seen as guarantee of future in social life. In this context each family intend to bring up their children according to some certain principles and to gain them to society.

Sociology, psychology and science of education have important contributions in bringing them to society. Beside this, poetry has a quite different function in making children ready to life as psychologically and morally. Because of that, poets are very sensitive to give place to children in their poems. Our poets, loaded some allegorical features to children from Dîvan poetry to modern poetry of nowadays. They produced interesting images about children. In ancient Turks, each male child borns as a lover while each female child borns as a beloved. This event is also valid in present-day. The theme of child in Dîvan poetry takes part in our world of poetry with very interesting images by changing and transforming with modernization corona.

Key words: Classical Poetry, Modern Poetry, Turkish Poetry, Child.

Giriş

Estetik açıdan bakacak olursak şiiri, çocuğun hayal dünyasında gezen bir aynaya benzetebiliriz. Bu aynanın içerisinde şüphesiz ki anne ile çocuk birlikte yer alır. Çocuğun anne rahmine düşüşünden dünyaya gelişine kadar olan ve hayat boyu süren bu ömür yolculuğu şiirsel bir yolculuktur. İşte bu yüzdendir ki çocukları annelerinden ayrı düşünemeyiz. Hepsinin hayatta bir karşılığı vardır. Nine geçmişin, anne anın, çocuk ise geleceğin, diğer bir deyişle umudun imgesidir. Nine şefkatin, anne merhametin, çocuk masumiyetin sembolüdür. Anne ile çocuk ayrılmaz bir bütünün parçaları oldukları için ikisini birlikte ele alma zarureti vardır. Anne olmadan çocuğun, çocuk olmadan annenin bir karşılığı yoktur. İşte bu yüzdendir ki çocuk anneyle, anne de çocukla karşılık ve anlam bulur. Şairi yetiştiren annedir. İşte bu yüzden öncelikle klasik ve modern şiirde çocuktan önce anne imgesine yer vermeyi bir zorunluluk olarak telakki ediyoruz.

Klasik dönem şiirinde anne, daha çok Farsça *mâder* ve Arapça *vâlide* sözcükleriyle anılır ve genellikle herhangi bir benzetmeye konu olmaz. Aşığın annesi genelde muğlâktır. Duruma göre çok çeşitli unsurların anne olabildiklerine tanık oluyoruz. Mesela *anâsır-ı erbaa* denilen her bir unsurun (toprak, su, ateş, hava) ayrı ayrı anne olduklarını görüyoruz. Çünkü âşık, ismi geçmeyen bir anne tarafından şefkatle ve gözyaşıyla beslenir. Aşığı gözyaşıyla besleyen bazen annesi, bazen de dadısıdır. Anne, klasik divan şiirinde sönük ve soyut tiplerden iken, modern şiirde somut karakteristik varlıklardan birisidir. Annenin eski ve yeni şiirde klasikleşmiş belli bir misyonu yoktur. Anne, eski şiirde ne kadar karikatürize bir varlıksa, modern şiirde o kadar sahici, somut ve yaşayan etken bir öznedir.

Her şairin hayatında annenin önemli bir yeri ve anlamı vardır. Bugün çoğu meşhur olmuş isimlerin şair olmasının altında yatan müessir faktör, gönüllerinde yer eden güçlü anne imajının olmasıdır. Hele annelerin, genç yaşta daha çocukları küçükken ölmeleri ve çocuklarını öksüz bırakmaları bu küçücük yürekleri şairliğe hazırlamıştır. Örneğin Tevfik Fikret, 12 yaşında öksüz kalmıştır. Bu durum, bir ıstırap olarak onun çocuk yüreğinde ve şiirinde karşılık bulmuştur. Onun, Şermin'e yazdıklarında öksüz oluşunun derin izlerini görürüz. Ahmet Haşim de annesini küçük yaşta yitirenlerdendir. Şiirlerindeki karamsarlığın bunda büyük bir rolü olduğu muhakkaktır. Yahya Kemal de annesini çok küçükken yitirmiştir. Yahya Kemal'in şair olmasında bu duyguların büyük tesiri vardır. Şiirlerinde anne imgesine en çok yer veren şairlerimizden birisi de Ziya Osman Saba'dır. Elbette şairin bilinçaltında bunun anneyle bağlantılı bir karşılığı vardır. Behçet Necatigil'in de annesini küçük yaşta yitirdiğini ve bu duruma şiirlerinde zaman zaman atıfta bulunduğunun altını çizmek isteriz.

Anne, modern dönemde pek çok şiir kitabının isminde yer almıştır. Bir süre Türkiye Yazarlar Birliği başkanlığını da yapan eski mebus şairlerimizden Mehmet Atilla Maraş. 1983 yılında yayınladığı bir kitabına *Aney* adını vermiştir. Ali Yüce'nin büyük bir ustalık ve naif bir çocuk duyarlılığı ile 1985 yılında *Anamı Arıyorum* adıyla neşrettiği şiir kitabı çocuk imgelerinin harmanlandığı bir eserdir. Bu kitabın özellikle çocuklar için hazırlandığının altını çizmek gerekir. Mehmet Yaşın ise, annesinin ölümü üzerine 1986 yılında yayımladığı *Işık Merdiven* adlı şiir kitabını tamamen anne izleği üzerine oluşturur. İkinci Yeni akımı içinde yer aldığı şiirlerinde genellikle politik ve güncel olayları işleyen, Kemal Özer, 1995 yılında yayınlamış olduğu bir şiir kitabını *Oğulları Öldürülen Analar* adıyla piyasaya sürmüştür. Batınî gizlerin cesur şairi Leyla Şahin, 1991 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Çamağacı İyi Bekle Annemi* adını münasip görmüştür. Kıbrıs kökenli olan ve İkinci Yeni çizgisinden toplumcu konulara kadar tematik şiirler üreten Fikret Demirağ, 1992 yılında yayınladığı şiir kitabına Hüzün Ana adını uygun görmüştür. Şiirleri *Adam Sanat, Gösteri, Şiir Atı, Öküz, Deli, Sombahar* gibi dergilerde yayınlanan çağdaş Türk şiirinin en bohem ve en marjinal şairi küçük İskender, 1996 yılında yayınladığı *Güzel Annemin Hayal Gücü* adlı kitabıyla şiirdeki aykırı tavır ve üslubunu sürdürmüştür. *Kelime* ile *Varide* dergilerinin kuruculuğunu ve sahipliğini yapan Murat Kapkıner, 1998 yılında yayınladığı *Anne Ben Artık İyiyim* adlı kitabı ile annesini sağlığından haberdar etmiş ve gerekli mesajı vermiştir. Hidayet Karakuş'un *Konuş Benimle* (1998) adlı kitabında da anne önemli bir yer tutar. 1970 Kuşağı şairlerinden birisi olarak tanınan ve kültürel anlamda bir Akdeniz duyarlılığı geliştirmeye çalışan Ahmet Erhan, 2001 yılında şiirlerini *Bugün de Ölmedim Anne* adını verdiği bir kitapta toplamıştır.

Klasik şiirde ise Şeyhülislâm Yahya (1552-1592), anneyle ilgili şöyle bir imge çizer:

Mehd-i şâh üzre binüp etfâl-i gonca şâd-kâm

Anları tahrîkde der-kâr olur bâd-ı şimâl (Kavruk 2001: 250).

Şeyhülislam Yahya, goncayı bebeğe, gül dalını beşiğe, kuzey rüzgârını ise beşiği sallayan anneye benzetir.

Annesini daha küçücük yaşında iken yitiren ve bir yürek/gönül şairi olan Ahmet Haşim (1884-1933), *Sensiz* adlı şiirinde annesiyle birlikte geçirdiği çocukluğundan şöyle bir kesit sunar:

Annemle karanlık geceler bazı çıkardık.

Boşlukta denizler gibi yokluk ve karanlık

Sessiz uzatır tâ ebediyetlere kollar... (Ahmet Haşim 1987: 111).

Ahmet Haşim, bu şiirde ayrıca annesinin ölümüne de bir atıfta bulunarak karanlık etrafında varlık ve yokluğu sorgular. Annesizlik onu hayli etkilemiş ve kendisini romantik ve melankolik hallere sokmuştur. Yine de şairin gönlü varlığın ve ona bağlı olarak annesinin sonsuzluğundan yanadır.

Modern mistik şiirin ekol isimlerinden Necip Fazıl'ın şair olarak yetişmesinde annesinin büyük rolü vardır. Necip Fazıl (1904-1983), *Anneciğim* adlı şiirinin bir ünitesinde annesini romantik bir atmosfer içinde şöyle anar:

Ak saçlı başını alıp eline,

Kara hülyalara dal anneciğim.

O titrek kalbini bahtın yeline,

*Bir ince tül gibi sal anneciğim. (*Kısakürek 1976: 208).

Burada Necip Fazıl'ın annesini bir şair olarak ne kadar naif ve estetik bir tarzda resmettiğine dikkat çekmek isteriz. Annenin imajı, yaşlı oluşu ve müşfik bir kalbe sahip oluşudur.

Fazıl Hüsnü Dağlarca (1914-2008) nın *Yıldız Uçurtma* adlı şiirinde annesi çocuğu uyutmak üzeredir:

Annem

Hadi tek başına

Uyu bakalım der geceleyin

Görmeden

Elimdeki pırpır uçurtmayı (Soysal 1988: 148).

Dağlarca, annesinden kaçırttığı uçurtmanın mutluluğu ile uyumaya gönülden razıdır. Eğer annesi görüp de elindeki uçurtmayı alacak olsaydı mutsuz olarak

uyuyacaktı. Zira oyuncaklar çocukların en mutlu olduğu hususi dünyanın karikatürleridir.

Haydar Ergülen (1956-…?), *Anne* adını vermiş olduğu şiirinde anne ve çocuk ilişkilerini kozmik bir bakış açısıyla şöyle sorgular:

sahi senden mi doğdum anne

yollar nehirler kuşluk vakitleri dururken

bir insandan mı doğar bir çocuk (Ergülen 2002: 11).

Şair, gerçekten kendi annesinden (bir çocuğun bir anneden) doğup doğmadığını bildiği hâlde bilmezlikten gelerek iki tecahül-i arif sanatı yaparken, bir taraftan da bir hayret imgesi çizer.

Klasik Osmanlı şiirinde en çok geçen tiplerden biri de çocuktur. Osmanlı döneminde çocuklarla ilgili müstakil eserler de yazılmıştır. İnsan hayatının bütün dönemlerini konu edinen yaşnâmelerde çocukluk dönemiyle ilgili özellikler yer alır (Çelebioğlu 98: 367). Bunun yanında lisan-ı sübyan adıyla çocuk dilinde yazılmış müstakil şiirler de mevcuttur (Çelebioğlu 98: 489). Yalnız bunların sanat değerlerinin düşük olduğunun altını çizmek gerekir. Ayrıca bazı mesnevilerde çocuklarla ilgili yazılmış bölümlere de rastlamak mümkündür. Leyla ile Mecnun gibi efsanevi aşk kahramanlarıyla ilgili mesneviler de kahramanların çocukluklarından itibaren başlar. Osmanlı sosyal hayatında çocuğun önemli bir yeri vardır (Aktaş 2002: 17). Sosyal hayatta olduğu kadar şiirde de çocuğun önemli bir yeri vardır. Osmanlı şiirinde çocuğun olmadığı şeklindeki Oryantalist iddia hiç de doğru değildir. Bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmalar bizim bu tezimizi doğrular mahiyettedir (Deniz, 2006: 145-157). Çocuk, divan şiirinde genellikle Arapça *tıfl* sözcüğü ile karşılanır. Divan şiirinde çocuk bazen sevgilidir, çünkü onun çocukça davranışları vardır. Ayrıca aşığın gözünde hiç büyümediği için sürekli bir çocuk olarak kalmaktadır. Bazen de çocuk, aşığın bizzat kendisi olabilmektedir. Çünkü âşık/şair sürekli sevgilinin merhametinden yoksun olduğu için kendisini bir yetim olarak görür. Aşığın canı ve gönlü de çocuk sayılır. Klasik şiirde soyut anlamlarla örülü olan çocuk, çağdaş şiirde ete kemiğe bürünmüş bir hâlde oldukça somuttur. Geçmişten bugüne ve bugünden de geleceğe kapı açmak ancak ve ancak çocuklarla mümkündür. Bunun bilincine erişen şairlerin pek çoğu şiir kitaplarının isimlerinde çocuklara yer vermişlerdir. Milli Edebiyat akımı içerisinde ismi anılan İbrahim Alâettin Gövsa, ilk olarak 1911 yılında *Çocuk Şiirleri* adını verdiği kitabıyla edebiyat piyasasına çıkmıştır. Genellikle toplumcu çizgideki şiirleriyle tanınan İlhami Bekir Tez, 1927 yılında yayınlamış olduğu şiir kitabına *Hayat Bilgisine Göre*

Çocuk Şiirleri adını vermiştir. Asker kökenli şairlerden Mehmet Kıyat, 1963 yılında *Çocuk Kentler Gerçeği* adında bir şiir kitabı yayınlamıştır. Kendine özgü epik ve lirik şiirleriyle dikkati çeken ve hemen her konuda şiirler yazan Fazıl Hüsnü Dağlarca, 1940 yılında yayınladığı ikinci şiir kitabına *Çocuk ve Allah* adını vermiştir. Dağlarca, daha sonra çocuklarla ilgili olarak 1974 yılında *Yeryüzü Çocukları* ve 1976 yılında da *Yanık Çocuklar Koçaklaması* adıyla iki şiir kitabı daha yayınlamıştır. Dağlarca, *Çocuk ve Allah* şiirinde; çocuğun aynasında Allah'ı, Allah'ın nazarında ise çocukları açımlar. Bu Allah'ı çocukta, çocuğu Allah'ta açıklamaktır. Bu bağlamda Allah, sanatçı ve çocuk arasında sıkı ve sıkı olduğu kadar da komplike bir ilişki vardır. Yaratıcılık; Allah, sanatçı ve çocuğun ortak noktasıdır. Bu bakımdan "Allah" ve "Çocuk" ismi bir şiir kitabı için oldukça manidar sayılmalıdır. Dağlarca, *"Şiir benim ikinci annemdir*" diyen şairdir. Modern şiirde çocukların dünyasına ilk giren şair şüphesiz ki Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır. Arkaik talikasıyla çocuklara modern hediyeler taşıyan odur. En çok çocuk şiiri yazan da odur. O çocuklar için kozmik bir şiir âlemi kurmuştur. Bu kozmik evrende yalnızca Allah'ın ve çocukların olduğu yalnızlık ve özgürlük imgesi orijinal bir imgedir. Bu, çocuk ruhunun aktiviteleriyle oyuncaklarla kurulan bir dünyadır. Şair hayalindeki ulusu da çocuklarla kurar ve *"İşte/benim ulusum/Çocuklar"* der. Dağlarca, *"Çocuk severliğim şiir severliğime eşittir"* diyerek şiirden ve çocuklardan yana eşit tavır ortaya koyar. Halk şiiri geleneğinden modern ve toplumcu şiire yönelen Ceyhun Atuf Kansu, 1941 yılında yayınladığı şiir kitabına *Bir Çocuk Bahçesinde* ve 1946 yılında yayınlamış olduğu eserine de *Çocuklar Gemisi* adını verir. Şiirlerinde madde ve ruh çatışması, Batı emperyalizmine karşı Doğu protestosu gibi diyalekt konuları işleyen Cahit Zarifoğlu, 1967 yılında yayınladığı ilk kitabına *İşaret Çocukları* adını vererek çocukları sosyal ve ideolojik anlamda işaretler. Özel bir bankadan emekli olan ve bazı şiir ödüllerini da alan Oya Uysal, 1976 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Savaş Çocukları* adını vermeyi tercih eder. Şiirleriyle birlikte yazmış olduğu Türkçe sözlüklerle tanınan Ali Püsküllüoğlu, 1977 yılında *Çocuklara Şakacı Şiirler* adında bir kitap yayınlamıştır. İnsanların günübirlik sorunlarına eğilmesini bilen ve ayrıntıların şairi olarak tanınan İsmail Uyaroğlu, 1977 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Çocuk ve Şiir* adını verirken çocuklardaki "şiiriyete" ve şiirlerdeki çocuk imgesine dikkat çeker. Çeşitli dergilerde sanatçılarla yaptığı konuşmalarla tanınan Muazzez Menemencioğlu, 1980 yılında yayınladığı şiir kitabına *Dünya Çocukların Olacak* adını vererek çocuklarla ilgili ütopik bir beklentiye imza atar. Gelenekselci şiir damarını toplumcu bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan Abdülkadir Budak, 1981 yılında yayınladığı çocuk şiirlerini içeren kitabına *Bir Gül Çocuk* adını vererek çocukları botanik ve eylemsilik yönünden tevriyeli olarak ele alır. Pastoral hayatı anlatan şiirleriyle tanınan ve *1984 Vedat Güler Şiir Ödülü*'nü kazanan Metin Güven, 1982 yılında yayınladığı şiir kitabına *Güvercin Yüreğinde Gül Renkli Çocuklar* adını vermiştir. *Yarın* dergisinin yöneticileri arasında yer alan ve insanlık tarihinin birikim ve değerlerini dile getiren

mimar şairlerimizden Ali Cengizkan, 1982 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Çocuk Ömrümüz* adını verirken ömrün her yaşta çocuksuluğu gibi önemli alanlara göndermelerde bulunur. Ses ve müzik yerine sürekli olarak anlam kaygısı gütmesine rağmen anlamca kapalı şiirler yazan ve günümüzün önemli şairlerinden birisi olan İlhan Berk, 1984 yılında yayınladığı şiir kitabına *Çocuk ve Delta* adını vererek insan ömrünün çocukluktan itibaren çatallandığına dikkat çekmek istemiştir. Toplumcu bir mizah anlayışıyla tarihsel çizgiden kalkarak ironiye kadar uzanan bir yelpazede şiirler yazan M. Zeki Gezici, 1985 yılında yayınladığı bir kitabına *Şafak Yüzlü Çocuklar* adını vererek çocuklardan dünyanın siyasal geleceğine dair beklenti içerisindedir. Tarih ile mistisizmi kendine özgü aykırı bir tavırla toplumsal başkaldırı odağında buluşturan Hüseyin Avni Cinozoğlu, 1985 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Göçebe Bir Çocuğun Düşler Defteri* adını verirken çocuklarla ilgili sosyal bir alana ve probleme vurgu yapar. Kurucusu olduğu Çocuk Vakfı ile vakfın yayınevini yöneten ve en çok çocuk şiirleriyle tanınan Mustafa Ruhi Şirin, 1985 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Bebeğin Duası* ve 1989 yılında yayınladığı bir başka kitabına da *Çocuk Kalbimdeki Kuş* adını verirken dinsel ve mistik alanları yoklar. Milliyetçi bir çizgide yer alan ve daha çok tabiat temalı şiirleriyle dikkati çeken Coşkun Ertepınar, 1986 yılında *Çocuklar ve Papatyalar* adını vermiş olduğu bir şiir kitabı yayınlamış ve çocuklarla çiçekler arasında bir bağdaşıklık kurmuştur. İslamî çizgideki tavır ve duruşuyla tanınan mebus şairlerimizden Avni Doğan, 1986 yılında yayınladığı ilk şiir kitabına *Ortadoğu Çocukları* adını verirken tarihsel ve siyasal anlamda Ortadoğu çocuklarını işaretler. *İkindi Yazıları, Albatros, Diriliş* ve *Dergâh* dergilerinde şiirleri yayınlanan hukukçu şairimiz Mevlana İdris, 1987 yılında yayınladığı *Kuş Renkli Çocukluğum* adlı kitabıyla şiir dünyasına adım atmış ve üstelik bu kitabıyla *1987 Gökyüzü Yayınları Çocuk Edebiyatı Ödülü*'nü de almıştır. Garipçiler çizgisinde şiire nükte ve espriyi getiren İkinci Yeni sempatizanı toplumcu şair Can Yücel, 1988 yılında yazmış olduğu bir kitaba *Çok Bi Çocuk* adını vermiştir. Can Yücel'in şiir serüveninde çocukların önemli bir yeri vardır. Şairin bu kitabı baştan sona çocuk imgeleriyle inşa edilmiştir. Unutulmamalıdır ki Can Yücel'in hayata karşı hep çocukça bir bakışı olmuştur. O, "çocuklar" gibi kelimeleri her köşesinden kıvırarak bambaşka bir kılığa ve kimliğe sokmuştur. Dünyaya çocukça bakabilmek, elbette masum, şairane ve barışçıl bir bakıştır. Türk toplumunun geçirdiği sosyal değişimi geleneksellik ile modernizmin ortak paydasında buluşturan Hüsrev Hatemi, 1990 yılında yayınladığı şiir kitabına *Grili Çocuk* adını verirken toplumdaki ara renklere dikkat çekmek istemiştir. Toplumcu görüşler doğrultusunda şiirler yazan Adnan Yücel, 1991 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Ateşin ve Güneşin Çocukları* adını verirken mitolojik ve siyasal alanları adımlar. Röportaj ve mizah yazılarıyla da tanınan Cezmi Ersöz, 1991 yılında yayınlanan ilk şiir kitabına *Şehirden Bir Çocuk Sevdin Yine* adını verirken kent romantizmini şiir dünyasına taşır. *Türkiye Yazarlar Sendikası* genel sekreterliği

yapan ve aslen tiyatro kökenli olan şair *Melisa Gürpınar*, 1992 yılında yayınladığı bir kitabına *Çocukluğum ve Ölümüm* adını verirken hayatı diyalektik yönden okumaya çalışır. *Varlık, Adam Sanat, Milliyet Sanat, Yazılı Günler, Yeni Yaprak, Hişt* gibi dergilerde şiirleri yayınlanan ve pek çok ödülün sahibi olan tabip şairlerimizden Altay Öktem, 1992 yılında yayınladığı *Eski Bir Çocuk* adlı kitabıyla edebiyat âlemini selamlamıştır. Grafiker ve ressam olarak yaşamını sürdüren, *Ütopya, Doğuş* ve *Ayane* gibi dergilerde şiirleri yayınlanan *İlhami Atmaca*, 1993 yılında yayınladığı ilk şiir kitabına *O Çocuklar Öyle Mahzun Ağlamaya Gittiler* adını verirken duygusallığını bize olanca gücüyle hissettirir. Tarihsel bir çizgiden toplumsallığa uzanan şiirleriyle tanınan Ahmet Telli, 1994 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Çocuksun Sen* adını verirken büyüklerin çocuksuluğunu irdeler. Tabip şairlerimizden Hakan Savlı, 1995 yılında yayınlamış olduğu *Unutulmuş Çocukluk Eskizleri* adlı ilk kitabıyla şiir dünyasına girmiş, hem 1994 Sabri Altınel Ödülü'nü ve hem de 1995 Cemal Süreya Ödülü'nü almıştır. Ağabeyi Ataol Behramoğlu ile birlikte çıkardıkları *Militan* dergisi ile *Soyut, Gerçek* ve *Halkın Dostları* gibi dergilerde şiirleri yayınlanan 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra vatandaşlıktan çıkartılan ve ancak 1996 yılında Türkiye'ye dönebilen Nihat Behram, 1996 yılında yayınladığı bir şiir kitabına siyasal bir seslenişle *Hey Çocuk* adını verir. Hazırladığı, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi* ve *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* ile adını duyuran İhsan Işık, 1996 yılında yayınlamış olduğu şiir kitabına *Akdeniz Kıyısında Bir Çocuk* adını vermiştir. *Düşçınarı* dergisini kuran ve yöneten Türk şiirinin İslamcı berberi Nurettin Durman, 1998 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Hoşçakal Hüzünbaz Çocuk adını* verirken duygusallığını ve romantikliğini ele verir. Şiirlerinin yanı sıra deneme ve çevirileriyle de tanınan Ayten Mutlu, 1999 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Çocuk ve Akşam* adını verir. Garip şiiri ile İkinci Yeni'yi birleştiren bir tavır içerisinde olduğu söylenen Sunay Akın, 1999 yılında yayınlamış olduğu bir şiir kitabına *Önce Çocuklar ve Kadınlar* adını vermiştir. Duygusal içerikli, saf ve pürüzsüz bir dil işçiliği ile dikkati çeken akademisyen şairlerimizden İhsan Sezal, 2000 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Çocuk Kuşları* adını verirken şiirin maveratik alanlarında dolaşır. Şairliğinin yanında fotoğrafçılıkla da uğraşan Selma Ağabeyoğlu, 2000 yılında yayınladığı bir şiir kitabına *Gecikmiş Bir Çocuk* adını verirken hayatta önemli şeylere geç kalmışlığın trajedisini sorgular.

Günümüz şiiriyle klasik şiir arasında metinlerarası bir bağlantı kurmak amacıyla eski şiirden bir örnek verecek olursak, her iki şiir arasındaki imgesel bağlantıları kurmuş oluruz. Bu bağlamda divan şairi Hayâlî Bey (1694-1557), ihtiyarların çocuklaşmasını şu çarpıcı imgeyle verir.

Tıfl gibi lû'b içün bir hâne âbâd eylesek

Girmeden içine virân eylerüz âbâdumuz (Kurnaz 1987: 179).

Hayâlî Bey, bu beyitte ihtiyarların çocuklaşmasına dikkat çekerken, onların çoğu kez çocuklar gibi ne yaptıklarının şuurunda olmadıklarına vurgulama yapar.

Uluslararası üne sahip toplumcu gerçekçi/fütürist şairlerden Nazım Hikmet (1901-1963), gelecek için çocuklara moral verme misyonunu üstlenmiştir. Dünya bozulmuştur. Şairin çocuklara umut vermesi gereklidir:

Güzel günler göreceğiz çocuklar, / güneşli günler / göre / -ceğiz… / Motorları maviliklere süreceğiz çocuklar, / ışıklı maviliklere süreceğiz çocuklar, / Açtık mıydı hele bir / son vitesi, / adedi devir / Motorun sesi. / Uuuuuuuy! çocuklar kim bilir / ne harikûlâdedir / 160 kilometre giderken öpüşmesi… / Hani şimdi bize / cumaları, pazarları çiçekli bahçeler vardır, / yalnız cumaları / yalnız pazarları… Hani şimdi biz / bir peri masalı dinler gibi seyrederiz / ışıklı caddelerde mağazaları, / hani bunlar / 77 katlı yekpare camdan mağazalardır. / Hani şimdi biz haykırırız / Cevap: / açılır kara kaplı kitap: / zindan… Kayış kapar kolumuzu / kırılan kemik / kan. / Hani şimdi bizim soframıza / haftada bir et gelir. / Ve / çocuklarımız işten eve / sapsarı iskelet gelir… / Hani şimdi biz…/ İnanın: /güzel günler göreceğiz çocuklar / güneşli günler / göre-/-ceğiz. / Motorları maviliklere süreceğiz çocuklar, / ışıklı maviliklere / süre- / -ceğiz… (Nazım Hikmet 2007: 206).

Nazım Hikmet, gördüğü rüyanın gerçekleşeceği varsayımı ile oldukça iyimserdir. Ona göre dünyadaki adaletsizlikler ve sömürüler sosyalizm ile bir gün son bulacaktır. Bu yüzden çocukların umutlu olması gerekir. Şiirde adaletsiz bir şekilde sömürülerek çalıştırılan çocuklar ele alınmıştır.

Nazım Hikmet, *Nerden Gelip Nereye Gidiyoruz* adlı şiirinin bir ünitesinde de çocuk mihverli olarak dünyayı şöyle değerlendirir:

Çocukların avuçlarında günlerimiz sıra bekler,

günlerimiz tohumlardır avuçlarında çocukların,

*çocukların avuçlarında yeşerecekler. (*Nazım Hikmet 1989: 149).

Nazım Hikmet, çocukların geleceğin umudu olduğuna dair siyasal beklentisini bu dizelerde de sürdürür. Nazım Hikmet'e göre çocukların avuçlarında güzel günler yeşerecektir. Çocukların avuçları bu dizelerde bereketli toprak metaforu olarak kodlanmıştır.

Toplumcu gerçekçiliğin öncü isimlerinden Sabahattin Ali (1907-1948), *Terkib-i Bend* adlı klasik geleneğe bağlı olarak inşa etmiş olduğu şiirinin bir beytinde kendi çocukluğunu merkeze alarak bir imge üretir:

Biz şimdi küçük bir çocuğuz âciziz ammâ

*Çok mertebe var kîse-i memlû-yı emelde (*Sabahatti Ali 1983: 193).

Şair küçücük bir çocuktur ve acizdir, fakat emel dolu kesede çok mertebe vardır. Sabahattin Ali, nikbin bir yaklaşımla kendi çocukluklarının gelecek için ümit vaat ettiğini vurgular.

Küçük nesnelerin büyük şairi Behçet Necatigil (1916-1979), *Gülüşleri* adını vermiş olduğu şiirinde anne ve babanın birbirlerine olan sevgisinin çocuğa yansıyışını şöyle ele alır:

Uykusunda, uyanık, seyredilen bir çocuk

Gülümser masum.

Yıllar sonra bileceği yakınlığı o yaşta,

Anne baba arasında adlandıramadığı

Bakışları, ilgiyi şimdiden anlar da

Gülümser

Bilirim." (Necatigil 1981: 248).

Necatigil'in bu dizelerinde anne babanın arasındaki cinsi sıcaklığın, aile atmosferinin çocuğun belleğinde nasıl yer ettiği ifade edilir. Çocuğun bu sıcaklığı görmesi için uyanık olması, yani gözünün açık olması gerekmez. Bu paradoksal bir anlatımdır. Yani pedagojik olarak sevgi dolu bir çocukluk, sevgi dolu bir ergenlik demektir. Çocuğu yetiştirip onu toplumda kâmil insan kılmanın yolu sıcak bir aile sevgisinden ve sağlıklı bir ilişkiden geçmektedir.

Cahit Külebi (1917-1997) ise *Çocuklar* adlı şiirinde çocukları bir nazlı kuşa benzetir:

Bir nazlı kuşa benzer

Çocuk dediğin.

Ev ister ekmek ister,

Öpülmek okşanmak ister. (Külebi 1996: 85).

Cahit Külebi, alıntılanan bu dörtlüğünde aile ve çocuk ilişkisine değinir. Cahit Külebi, şiirinin bu ünitesinde bir anlamda çocuk psikolojisini naif bir şekilde deşifre eder. Nazlı kuşa benzeyen çocuklar mutluluktan uçmak ister. Onları mutlu edecek en önemli şey sıcak bir yuva ve sevgidir.

İkinci Yeni şiirinin önemli isimlerinden İlhan Berk (1918-2008), *Müslümanlar* adını vermiş olduğu bir şiirinin bir ünitesini Müslüman çocuklarına ayırır:

Uzak bahçelerde sala veren Müslüman çocuklar var

Selam kadar engin ve sonsuz hikâyeler söylemesini bilirler" (Berk 2007: 72).

İlhan Berk, Müslüman çocuklarını uzak bahçelerde salâ veren müezzinlere benzetir. Çocukların tıpkı müezzinler gibi salâ okumaları önemli bir siyasal misyonu üstlendiklerinin bir göstergesidir. Çocuklar, kendi yaşıtları çocukların cenazelerine salâ okumaktadır, çünkü çocuk ölülerine salâ okuyacak yetişkinler kalmamıştır. Çocukların, çocuk ölüleri için salâ okuduğu coğrafya Filistin'dir. Şaire göre bu çocuklar sonsuzluk (ölüm/ölümsüzlük) hikâyesini anlatırlar. Bu çocuklar zulme karşı direnişçi tarihi misyon sahibi çocuklardır.

Türk şiirinin kaptanı olarak tanınan Attila İlhan (1925-2005), *Ben Sana Mecburum* adlı şiirinin bir ünitesinde sevgili merkezli olarak çocuklara şöyle yer verir:

belki haziran'da mavi benekli çocuksun

ah seni bilmiyor kimseler bilmiyor

bir şilep sızıyor ıssız gözlerinden

belki yeşilköy'de uçağa biniyorsun

bütün ıslanmışsın tüylerin ürperiyor

belki körsün kırılmışsın telâş içindesin

kötü rüzgâr saçlarını götürüyor (İlhan 1994: 101).

Attila İlhan, burada sevgilisini, "haziranda mavi benekli bir çocuk" olarak düşünür. Şair burada sevgilisinin çocukluğunda mavi benekli elbiseler giydiğini mecaz-ı mürsel yoluyla anlatır. Mavi benekli elbiseler içinde oynayan nostaljik bir çocuk imgesi kullanılmıştır. Şair, sevgiliyi mazide masum bir çocuk olarak tahayyül etmektedir. Aynı zamanda bu çocuk pek de tekin olmayan bir atmosferde yaşamaktadır. Ağlayan, ürperen, saçları kötü rüzgârlar tarafından taranan bir çocuktur bu. Şiirdeki "rüzgâr" sözcüğünü tevriyeli olarak düşünecek olursak içinde yaşanılan zaman dilimine duyulan güvensizliğe de bir atıf (tariz) olduğunu fark ederiz.

Sedat Umran (1926-…?)'ın şiirinde de çocukların özel bir yeri vardır. Umran, *Çocuk ve Deniz* adlı şiirinde çocuk rüyalarıyla ilgili şöyle bir imge üretir:

Çocuklar sırtlarında kurşun işlemez gömleği düşlerin (Umran 1998: 43).

Sedat Umran'ın şiiri her gün yeniden doğan bir çocuktur. Şair, şiirinde ölümü bile diriliş olarak yorumlayarak, onu çocukların gözünde bir şölene dönüştürür. Çünkü çocukların gözünde ölüm "attaya gitmek"tir.

Şiirlerini Bütün *Yort Savullar* adlı bir kitapta toplayan Ece Ayhan'ın *Bakışsız Bir Kedi Kara* adlı eserinin ortak paydası genel olarak çocuktur. Ece Ayhan (1931-2002), bu kitabında yer alan *Bir Fotoğrafın Arabı* adlı şiirinde sosyal hayatın çıkmazlarında "yaşama gerillalar gibi direnen çocuklar"ı anlatır.

İplere dizili çiçekler ve çocuklar, gül kurusu. Ama nasıl da büyülüymüşüm o zamanlar, bir pericik yüzünden bakılamazmış... (Ayhan 1994: 175).

Bu şiirdeki oluşturulan çocuk imgesi bir anlamda sokak çocuklarının panoramasıdır. Bu çocuklar seçkin nesneler arasında yaşadığımız hayatın gizli özneleridirler. Ece Ayhan, *Meçhul Öğrenci Anıtı* adlı bir başka şiirinde çocukların kalbinde muhayyel çocuklar resmederken sosyal bir yaraya parmak basar:

Her çocuğun kalbinde kendinden daha büyük bir çocuk vardır (Ayhan 1994: 21).

Ece Ayhan, bu şiirinde çocukların geleceğin inşacıları olduğunun altını çizer. Fakat kendi kalbinde kendinden büyük bir çocuk yaşatan çocuk kendi çocukluğunu yaşayamaz. Ece Ayhan, *Yort Savul* şiirinde de tarihi düz bir mantıkla okumaya

çalışan çocukların yeryüzünün muhtelif köşelerine nasıl dağıtıldıklarını şöyle sorgular:

Bir, Yeryüzüne nasıl dağılmıştır

Tarihi düzünden okumaya ayaklanan çocuklar? (Ayhan 1994: 15).

Birbirlerinden haberi olmayan çocuklar elbette ki tarihi düzünden okuyacaklardır. Şaire göre resmi ideolojinin amacı, tarihin düz Aristo mantığı ile okunmasıdır.

Ece Ayhan, *Şairlerle Fotoğraf Çektirmek* adlı düzyazı şiirinde de kendi çocuklarını kendi elleriyle boğan ve peşinden de elinde tuttuğu bir gülle, ressamlara basına dağıtılmak üzere çocuklarla poz veren eski padişahlarla çağdaş padişahları diyalektik bir tarzda ele alarak onları ortak bir noktada şöyle buluşturur:

Şimdi çocuklar ve güller dahi yüz vermedikleri için olsa gerektir, müesses ölüm şairlerle toplu fotoğraf çektirmek istiyor (Ayhan 1987: 7).

Kendi çocuklarını kendi elleriyle boğan padişahlar (eski/yeni), bir taraftan ellerinde güllerle basına masumiyet pozu verirlerken, bir taraftan da şairlere ödül vererek gündem değiştirme şeklinde aklanmayı hedeflerler.

İkinci Yeni şiirindeki kopuşunu İslamî ve mistik bir duyarlılıkla bireysel olarak sürdüren Sezai Karakoç (1933-…?), en güzel ve en çarpıcı çocuk imgelerinden birini *Balkon* şiirinde üretir. Balkon, insanın yaşam alanını daraltan modern dünya ideolojilerinin üretmiş oldukları inşai bir unsurdur, bir diğer ifadeyle yarı açık hapishanedir.

Çocuk düşerse ölür çünkü balkon

Ölümün cesur körfezidir evlerde

Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların

Anneler anneler elleri balkonların demirinde

İçimde ve evlerde balkon

Bir tabut kadar yer tutar

Çamaşırlarınızı asarsınız hazır kefen

Şezlongunuza uzanıp ölü

Gelecek zamanlarda

Ölüleri balkonlara gömecekler

İnsan rahat etmeyecek

Öldükten sonra da

Bana sormayın böyle nereye

Koşa koşa gidiyorum

Alnından öpmeğe gidiyorum

Evleri balkonsuz yapan mimarların (Karakoç 1982: 116).

Sezai Karakoç, evlerin balkonlarını ölümün cesur körfezleri olarak görür. Modern dünyanın mimarlık ideolojisi, adeta her eve "balkon" adı altında bir ölüm körfezi inşa etmiş, eski evlerdeki geniş avluların yerini daracık balkonlar almıştır. Şaire göre eski evlerin avluları bir yaşama alanıydı, şimdiki evlerin balkonları ise ölüm egzersizlerinin yapıldığı bir alandır. Avlularda yaşama tutunan çocuk, balkonlarda ölümün kucağına atılır. Evlere ölüm körfezi yapan mimarların elbette ki alnından öpülmez. Modern dünyanın vahşi kapitalizm ideolojisi alnından öpülecek mimarları yok etmiştir. Bu yüzden bu dünyada alnından öpülecek masum bir mimar kalmamıştır.

Sezai Karakoç, *Köpük* adlı bir başka şiirinde de çocuğu bir insanın çözümlenmiş hali olarak görür ve onu şöyle tarif eder:

Bir insanı al onu çöz çöz çocuk olsun. (Karakoç 1982: 7).

Sezai Karakoç'a göre çocuk, insanın çözümlenmiş ve analiz edilmiş halidir. Bu durumda insan (insan-ı kâmil) da çocuklukların toplamıdır.

Şiir vadisinde Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Ahmet Hamdi Tanpınar, Asaf Halet Çelebi ve Behçet Necatigil gibi şairlerin izini süren Hilmi Yavuz (1936-…?), *Hilmi'nin Çocukluğu* adlı otobiyografik şiirinin iki ünitesinde bir taraftan annesinin profilini çizerken bir taraftan da ölümde insanı ve insanın geleceğinde de çocukları okur. Diğer yandan çocuğun şahsında insanı içerik olarak sunar. Tabutun ciltli bir kitap olduğu bir durumda insan onun muhtevasıdır. Çocukluk sonsuzluğa gönderilen lahuti bir kitabın kendisidir.

Hilmi diyor ki annem

Çiçek işlemeli bir lâmbaydı

Karartma gecelerinde

Tabut kalın ciltli bir kitaptır

Senin de çocukluğun bir ceviz tabut muydu

*Usulca denize bırakılan? (*Yavuz 1993: 10).

Şairin çocukluk yılları İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlar. Savaş nedeniyle geceleri karartma uygulanmaktadır. Şair, annesini bu karartma gecelerinde işlemeli başörtüsüyle çiçek işlemeli bir lambaya benzetmektedir. Burada annenin çocuklarını madden ve manen aydınlatma işlevi gördüğünü vurgulamak isteriz. Anne ve baba tarafından denize bırakılan çocuk bir anlamda sonsuza uğurlanır, diğer bir anlamda da sosyal hayatın çirkef denizine bırakılmış olur. Birinci anlamda çocuk, sonsuzlukta okunacak bir kitaptır. Bizi sonsuzluğa götürecek güzellikler çocuklukta elde edilir. Çocukları sonsuzlukta önce kendisi ve sonra da herkes okur. Ceviz ağacından yapılmış sağlam ve kaliteli tabut geleceğe dair umudu imler. Denize bırakılan sağlam bir tabut ölüyü selamete çıkartabilir. Selameti burada iman ve âhiret olarak algılamak da mümkündür. Bu dizelerde özellikle Musa peygamber olayına telmih yapıldığı görülmektedir. Şiir dinsel bir olaydan hareketle sosyal alanları yoklamaktadır. Çocuklar, hayatın sosyal denizine salıverilirken aynı zamanda onların ölüme de gönderildiğinin vurgusu yapılmaktadır. Şaire göre çocuk, hayatın sosyal denizine usulca bırakılan bir Musa'dır. Şair, Musa'nın çocukluğu ile kendi çocukluğu arsasında bir karşılaştırma yapmakta ve kendisinin sarayda değil de karartma gecelerinin karanlığında büyüdüğüne hayıflanmaktadır.

Türk edebiyatının genç yaşta zamansız yitirdiği akademisyen şair Ergin Günçe (1938-1983), *Geride Kalmış Bir Çocuk…* adını vermiş olduğu şiirinin bir ünitesinde annesi intihar eden bir çocuğun çaresizliğini anlatır.

Anası boğmuş kendini bir ipek gömleğiyle

Çocuklar gibidir yüzünün bilmecesi

Avlunun bu erken saatinde (Günçe 1988: 116).

Şaire göre annenin intiharı karşısında çocuk çaresiz kalmıştır. Annenin çaresizliği ile çocuğun çaresizliği iç içe geçmiş durumdadır. Kadının intiharının ve masumiyetinin arka planında patolojik bir durum söz konusudur. Şiirde kadının neden öldüğünü kimse bilmemektedir ve bu bir bilmecedir. Bu dizelerde çocuğu ölen bir kadının masumiyeti vardır.

Ataol Behramoğlu (1942-…?), şiirlerinde çocuk ve anne imgelerine bolca yer veren bir şairdir. Hatta çocuk ve anne, Behramoğlu'nun şiirinin asal unsurlarındandır. Behramoğlu, şiirlerinde dünyayı çocuklar aracılığıyla şöyle sorgulama fırsatı yakalar. Şair, *Soru* adlı şiirinde bunu şöyle dile getirir:

Çocukların öldürüldüğü korkunç bir dünya bu

Sevinci, insanca bir yaşamı savunmanın suç olduğu

Böyle bir dünyada nedir görevi şiirin

İşte şairin öncelikle yanıtlaması gereken soru (Behramoğlu 1998: 45).

Behramoğlu'nda çocuğun kalbindeki aşkın karşılığı anne sevgisidir. Bir çocuk için anne sesi, seslerin en güzelidir. Çocuğun bilinçaltında anne sevgisi hiçbir zaman çıkmaz. Annenin sesi, çocuğun kulaklarında en çok bunalım ve gurbet anlarında yankılanır.

Sonuç

Modernite, insanlara çocukluk denilen masumiyeti yaşatmadan onları yaşlılığa götürmektedir. Dolayısıyla kaybedilen çocukluk/gençlik kayıp nostaljilerle anlatılabilir. Modernleşme öncesi veya az/biraz/hafif modernleşme dönemlerinde çocuklar hayatı iliklerinde hissederek yaşarlardı. Bu yüzden eski şiirdeki çocuk imgeleri durağandı. Bu durum elbette şiire de yansıdı ve çocuk imgelerinde çok boyutlu bir devinim ortaya çıktı. Fakat bu dönemde de yaşanmayan bir çocukluk sosyal hayattan kopuk bir şekilde şiirlerle alaturka bir nostaljiyle metinleştirilmeye çalışıldı.

Hiç şüphesiz eski ve yeni şiirdeki çocuk imgesi örneklerini daha da çoğaltabiliriz. Sınırlı sayıda vermiş olduğumuz örnekler herkese az çok bu konuda bir fikir verebilir. Sonuç olarak klasik ve modern Türk şiiri anne ve çocuk imgesi bakımından son derece zengindir. Hatta klasik ve modern Türk şiirinin bu konuda dünya şiiriyle boy ölçüşebileceğini söylemek hiç de abartılı bir iddia olmaz. Örneklerin çokluğundan da anlaşılacağı üzere divan şiiri veya modern şiirde çocuk veya anne imgeleri konusu üzerine bütüncül olarak ayrı ayrı doktora çalışmaları yapılmalıdır. Klasik ve modern şiirdeki çocuk imgesini bütüncül olarak algılamanın/anlamanın/yorumlamanın yolu bu tür evrensel ve doktrinal çalışmalardan geçmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet Haşim. Bütün Şiirleri, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1987.

Aktaş, Hasan. Çağdaş Türk Şiirinde Tarihi Şahsiyetler ve Eserler. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.

----------. Çağdaş Türk Şiirinde Tip ve Karakterler. Edirne: Yort Savul Yayınları, 2006

Ali, Sabahattin. Bütün Şiirleri. İstanbul: Cem Yayınları, 1983.

Behramoğlu, Ataol. Kızıma Mektuplar. İstanbul: Adam Yayınları, 1998

Berk, İlhan. Eşik. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007

Çağlar, Ece Ayhan. Kolsuz Bir Hattat. İstanbul: Beyaz Yayınları, 1987

----------. Bütün Yort Savul'lar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.

Çelebioğlu, Amil. "Türk Edebiyatında Yaşnâmeler" Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları.

Deniz, Sebahat. "Klasik Türk Şiirinin Sosyal Hayatla İlgisinin Çocuk Konusunda Değerlendirilmesi", Edebiyat, Edebiyat Öğretimi ve Deyişbilim Yazıları II. İstanbul: Pegem Yayıncılık, 2006.

Ergülen, Haydar. Nar. İstanbul: Adam Yayınları, 2002.

İlhan, Attila. Ben Sana Mecburum. Ankara: Bilgi Yayınları, 1994.

Karakoç, Sezai. Körfez/Şahdamar/Sesler. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1982.

Kavruk, Hasan. Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.

Kısakürek, Necip Fazıl. Çile. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1976.

Kurnaz, Cemal. Hayâlî Bey Divanı Tahlili. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Külebi, Cahit. Bütün Şiirleri. İstanbul: Adam Yayınları, 1996.

Nazım Hikmet. Son Şiirleri. İstanbul: Adam yayınları, 1989.

----------. Bütün Şiirleri. İstanbul: YKY, 2007.

Necatigil, Behçet. Bütün Şiirleri I. İstanbul: Cem Yayınları, 1981.

Soysal, İlhami. 20. Yüzyıl Türk Şiiri Antolojisi. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988

Umran, Sedat. Akşam Şiirleri. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.

Yavuz, Hilmi. Gülün Ustası Yoktur. İstanbul: Can Yayınları, 1993.